

Maarten van Buuren

De
essentie
van
Spinoza

ISVW UITGEVERS

Maarten van Buuren

De essentie van Spinoza

ISVW UITGEVERS

ISVW Uitgevers
Dodeweg 8
3832 RD Leusden
www.isvw.nl

Titel: De essentie van Spinoza
Auteur: Maarten van Buuren
Redactie: Florian Jacobs
Correctie: Francien Homan
Vormgeving: Henk Droog | Platland

1^e druk
© ISVW Uitgevers, Leusden 2016

ISBN: 978-94-91693-90-8
NUR: 730

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. No part of this book may be reproduced in any form, by print, photocopy, microfilm, or any other means without written permission by the publisher.

FSC-papier is papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC) mag dragen. Voor dit boek is het FSC-gecertificeerde Munkenprint gebruikt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Een flink deel van de grondstof is afkomstig uit bossen en plantages die worden beheerd volgens de regels van het FSC. Van het andere deel van de grondstof is vastgesteld dat hiervoor geen houtkap in de laatste resten waardevol oerbos (oorspronkelijke bos) heeft plaatsgevonden. Dit papier is 100% chloor- en

zwavelvrij gebleekt en wordt geleverd door Artic Paper Munkedals AB, Zweden.

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING

1. Spinoza's leven en werk 7
2. Complexiteit van Spinoza's filosofie 12
  - A. Filosofische gelaagdheid 12
  - B. Dubbelzinnigheden 15

I. DE IMMANENTIE VAN GOD 19

II. VRIJHEID 30

1. Vrijheid als zelfbeschikking 30
2. Vrijheid van handelen 33
3. Vrijheid van meningsuiting 35
4. Vrijheid van denken 39
5. Vrijheid en noodzaak 44

III. DE ESSENTIE VAN DE DINGEN 55

1. Essentie is levensimpuls (*conatus*) 55
2. Essentie is definitie 61
3. Tegendraadse ethiek 68
4. Geest en lichaam 72
5. Monisme 75

IV. WAARHEID EN PASSIE 79

1. Verbeelding 79
2. Rede 86
3. Kentheorie 92
4. Intuïtie 94
5. Kennis als drieluik 100

V. HET CONCENTRISCHE IK	103
1. Van natuursituatie naar samenleving	103
2. Heeft de natuursituatie ooit bestaan?	105
3. Thomas Hobbes	107
4. Het concentrische ik	112
5. Ethiek: doe wat de natuur je ingeeft	116
VI. SPINOZA LIBERALIST	119
1. Natuurrecht	119
2. Spinoza marxist?	122
3. Liberalisme-utilitarisme	125
4. De Verenigde Oost-Indische Compagnie	129

INLEIDING

1. Spinoza's leven en werk

Spinoza's leven en werk staan in het teken van een ontembare drang naar zelfbeschikking. Dit streven wordt verwoord in de bekende versregel: 'Eigen meester, niemands knecht'. De drang kwam op eclatante manier tot uiting toen Spinoza in 1656 uit de Portugees-joodse gemeente van Amsterdam werd verbannen. Eigenlijk zeg ik het fout, want het was niet de synagoge die Spinoza excommuniceerde, maar Spinoza die de synagoge de rug toekeerde, zoals blijkt uit de *Apologie* (verdediging) die hij na zijn verbanning schreef en die luidde: *Apologie om zich te rechtvaardigen voor zijn vertrek uit de synagoge*.

Spinoza probeerde zich zijn leven lang te ontworstelen aan allerlei soorten betutteling: joodse rabbijnen, protestantse theologen, wereldlijke autoriteiten en filosofen, die probeerden hem de les te lezen. Hij ontwikkelde een levensbeschouwing die steunt op de overtuiging dat de mens zich als denkend wezen kan bevrijden uit de ketenen waarin allerlei vormen van bevoogding hem normaal gevangen houden.

Spinoza werd in 1632 geboren op Vlooienburg, een Amsterdams stadseiland dat zich bevond op de plaats waar tegenwoordig het muziektheater staat. Vlooienburg (de

naam had niets te maken met vlooien, maar verwees waarschijnlijk naar de beschutting – *burg* – tegen de vloed – *vlooi* –) was de Amsterdamse jodenwijk. Daar stond de oude synagoge waaruit Spinoza werd verbannen, daar stond ook het bedrijf van de Spinoza's: import van zuidvruchten. In 1654 overleed Spinoza's vader. Spinoza nam samen met zijn broer Gabriël de leiding van het bedrijf over.

Rond deze periode begon hij lessen te volgen op de Latijnse school van Franciscus van den Enden, een voormalig jezuïet en vooraanstaand filosoof en letterkundige, die Spinoza in contact bracht met de nieuwe filosofie, dat wil zeggen de filosofie van Descartes. Spinoza was een briljante leerling die al snel de denkbeelden van Descartes in radicaliteit voorbij streefde. Er verzamelde zich een groep leerlingen om hem heen, aan wie hij zijn denkbeelden uiteenzette.

1656 vormt een keerpunt in Spinoza's leven. Het ooit welvarende familiebedrijf ging failliet. Bij de synagoge kwamen klachten binnen dat Spinoza godslasterlijke denkbeelden zou verspreiden. De synagoge onderzocht deze klachten en probeerde Spinoza van zijn dwaalwegen te doen terugkomen. Tevergeefs. Op 27 juli 1656 werd de banvloek uitgesproken.

Over de dan volgende periode van vier jaar is niet veel bekend. Volgens één bron vestigde Spinoza zich in Oude-water, maar die informatie wordt nergens bevestigd. Het is waarschijnlijker dat hij naar Leiden ging om daar te studeren in het betrekkelijk ruimdenkende milieu van de Leidse Universiteit. In Leiden doceerde een hoogleraar filosofie die de leer van Descartes met verve verdedigde. Vast staat

in elk geval dat Spinoza in 1660 in Rijnsburg een huisje huurde van een Leidse chirurgijn. Hij voorzag in zijn onderhoud door het slijpen van lenzen (een replica van een 17^e eeuwse slijptoeistel is te bewonderen in het gastvrije Spinozahuisje in Rijnsburg) en door een bescheiden geldelijke toelage van zijn vriend Simon de Vries.

In de Rijnsburgse periode schreef of voltooide Spinoza zijn eerste werken: de *Verhandeling over de verbetering van het verstand* en de *Korte Verhandeling van God, de Mensch en des zelfs welstand*, het eerste werk in het Latijn, zoals de overige geschriften van Spinoza, het tweede, een dictaat van Spinoza's lessen, opgetekend en verspreid door zijn leerlingen, in het Nederlands. In deze periode schreef hij ook, op verzoek van zijn Amsterdamse vrienden, *De beginselen van de wijsbegeerte van Descartes*, een inleiding in het gelijknamige werk van Descartes. Het is het enige werk dat tijdens Spinoza's leven onder zijn eigen naam verscheen. Rond 1662 maakte Spinoza een begin met het schrijven van de *Ethica*.

In de zomer van 1661 ontving hij bezoek van Henry Oldenburg, een van oorsprong Duitse theoloog en diplomaat, die naar Engeland emigreerde en daar werd benoemd tot secretaris van de Royal Society. In deze laatste hoedanigheid onderhield Oldenburg contact met vele geleerden in heel Europa. Spinoza had nog geen letter gepubliceerd. Toch was zijn roem al zo ver doorgedrongen dat Oldenburg de moeite nam om op de terugweg van Duitsland naar Engeland bij Spinoza langs te gaan. De mannen sloten vriendschap, het was het begin van een intensieve correspondentie. Ik noem het bezoek van Oldenburg, omdat Spinoza vanaf zijn Rijnsburgse tijd deel ging uit-

maken van een groep Europese geleerden die elkaar via brieven op de hoogte hielden van de laatste ontwikkelingen op het gebied van wetenschap en filosofie, een epistolair netwerk dat achteraf de Republiek der Letteren is gaan heten.

In 1663 verhuisde Spinoza naar Voorburg. Daar begon hij in 1665 met zijn *Theologisch-politiek traktaat* dat in 1670 anoniem verscheen onder een valse uitgeversnaam en een valse plaats van publicatie. In 1670 verhuisde hij naar de Stille Veerkade in Den Haag, waar hij in pension ging bij de weduwe Van Veelen. Zijn motief om naar Den Haag te verhuizen was, naar men aanneemt, dat hij op die manier dichterbij de buurt zou zijn van geestverwanten, waarvan sommigen, zoals Johan de Witt, belangrijke regeringsposten bekleedden. Het jaar daarop huurde hij een kamer aan de Paviljoensgracht, vlak om de hoek van de Stille Veerkade. Op de Stille Veerkade moest Spinoza betalen voor kost en inwoning. Hij kon dat nauwelijks opbrengen. Op zijn nieuwe adres hoefde hij minder te betalen, omdat hij daar zijn eigen potje kookte.

1672, het nationale rampjaar, bracht een schok teweeg in het leven van Spinoza. Nederland raakte in oorlog met Engeland, Frankrijk, Münster en Keulen. De gebroeders De Witt werden op gruwelijke wijze vermoord door een opgehitste menigte; hun verminkte lijken werden opgehangen. Dit alles speelde zich af in de directe omgeving van de Paviljoensgracht. Spinoza was zo geschokt dat hij een bord wilde ophangen waarop hij de meute uitmaakte voor barbaren. Zijn huisbaas kon hem net op tijd weerhouden met de waarschuwing dat ook hij zou worden gelyncht als hij zich niet gedeisd hield.

De dood van de gebroeders de Witt leidde tot de val van de Republiek. Willem III pleegde in hetzelfde jaar, 1672, een staatsgreep die hem aan de macht bracht. Hij werd alleenheerser met de titel stadhouder; zijn stadhouderschap was in feite een monarchie.

Spinoza voltooide de *Ethica* in 1675 en hij ondernam stappen om het boek te publiceren. Zijn vrienden weerhielden hem: publicatie was, zeker onder het nieuwe regime, veel te gevaarlijk. Spinoza's magnum opus werd pas na zijn dood gepubliceerd. In 1675 maakte hij een begin met het *Politiek traktaat*. De toon van dit traktaat is realistisch of, zo men wil, cynischer dan het *Theologisch-politiek traktaat*. Spinoza koesterde geen enkel ideaal meer op het gebied van politieke theorie. Hij nam als uitgangspunt van zijn beschouwing de politiek zoals die in werkelijkheid wordt bedreven. Het is een machiavellistisch standpunt. Hij zwaait in dit boek Machiavelli uitdrukkelijk lof toe, een uitzonderlijk gebaar voor zijn doen. In de verandering van toon is de invloed te herkennen die de moord op de gebroeders de Witt en de daarop volgende staatsgreep door Willem III op Spinoza hadden gemaakt.

Spinoza slaagde er niet in dit werk te voltooien. Hij stierf op 21 februari 1677, op 44-jarige leeftijd, aan een longkwaal die wellicht het gevolg was van het langdurig inademen van het slijpsel van lenzen. Zijn uitgever, Jan Rieuwertsz, zorgde ervoor dat Spinoza's manuscripten werden geborgen en vervoerd naar Amsterdam, waar de uitgave van Spinoza's verzameld werk in het grootste geheim werd voorbereid. Het verscheen nog in Spinoza's sterfjaar onder de titel *B.D.S. Opera posthuma*; een Nederlandse vertaling van de hand van J.H. Glazemaker ver-

Spinoza begrijpen is niet zo heel moeilijk. Tenminste, niet als je dit kleine handboekje leest. Maarten van Buuren legt hierin op begrijpelijke wijze uit waarom Baruch de Spinoza niet alleen Nederlands belangrijkste denker is geweest, maar waarom hij ook wereldwijd tot de toppers wordt gerekend. Bij Spinoza krijgt het idee van 'vrijheid van meningsuiting' voor het eerst goed vorm. Spinoza is ook de man die God bevrijdt uit zijn theologische harnas. Zijn God valt samen met de natuurwetten en is dus verzoenbaar met de moderne wetenschappen. En als je dan weet dat Spinoza met zijn modern aandoende levenskunst ook nog eens de man is die de mens weet te bevrijden van lastige emoties, dan begrijp je waarom je dit boekje moet lezen.

WWW.ISVW.NL